

ΕΜΦΥΛΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

ΕΦΗ ΚΑΝΝΕΡ

Τα εθνικά και αντι-αποικιακά κινήματα στην Ασία και στην Αφρική που οραματίστηκαν να οικοδομήσουν νεωτερικές κοινωνίες υπήρξαν ενήμερα τόσο για τις διάφορες εκδοχές της έμφυλης νεωτερικότητας, όσο και για τους εκάστοτε συσχετισμούς δυνάμεων που προέκυπταν από αυτή. Ωστόσο, δεν υπήρξε μεταξύ τους μια ομοιόμορφη συνάρθρωση του έμφυλου και του εθνικού. Αντίθετα, οι εκάστοτε επεξεργασίες του «γυναικείου ζητήματος» στα πλαίσιά τους και οι στρατηγικές που υιοθετήθηκαν σχετικά με αυτό σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις ανά περίπτωση γεωπολιτικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες καθόρισαν και τη μορφή του διαλόγου που αναπτύχθηκε με τη Δύση.

Η αναβάθμιση της θέσης των γυναικών υπήρξε κεντρικό σημείο τόσο στο οθωμανικό εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα όσο και στο τουρκικό. Κινητοποίησε, ήδη από την ύστερη οθωμανική περίοδο, μια σημαντική μερίδα των εγγράμματων στρωμάτων των πόλεων. Τούτο, όμως, καθόλου δεν σημαίνει ότι οι ομάδες αυτές τη θεωρούσαν ασυμβίβαστη με το Ισλάμ. Αντίθετα, μια ολόκληρη παράδοση σκέψης που ξεκινά από τους Νέους Οθωμανούς και φτάνει μέχρι τον Ζιγιά Γκιοκάλπ,¹ την ενέτασσε στο πνεύμα του «αυθεντικού» Ισλάμ. Ακόμη περισσότερο, δεν σημαίνει επί-

Η Έφη Κάννερ διδάσκει τουρκική ιστορία στο Τμήμα Τουρκικών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

σης ότι τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα των γυναικών θεσμοθετήθηκαν αυτόματα και πρόθυμα από το κεμαλικό κράτος, ως σύμβολο ρήξης με το οθωμανικό παρελθόν, όπως συχνά αφήνεται να εννοηθεί. Αντίθετα, όπως θα φανεί παρακάτω, οι φορείς του υπήρξαν από επιφυλακτικοί μέχρι εχθρικοί απέναντι σε αυτά και δεν τα αντιμετώπισαν παρά μόνο ως ένα επιπλέον εργαλείο για την επικράτηση έναντι των πολιτικών τους αντιπάλων. Η συγκεκριμένη διαδικασία οδήγησε στο να ταυτιστούν τα δικαιώματα αυτά, ιδίως τα πολιτικά, με τον αυταρχικό κεμαλικό αντικληρικαλισμό, πράγμα που θα έχει στη συνέχεια εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες ως προς τη δεκτικότητα μεγάλου μέρους της τουρκικής κοινωνίας απέναντί τους.

Η θέση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών στην τουρκική κοινή γνώμη, οι κινητοποιήσεις από τα κάτω για αυτά και η εργαλειακή χρησιμότητά τους για την εξουσία είναι τρεις παράμετροι που θα συνεξεταστούν στο συγκεκριμένο κείμενο ως παράγοντες που καθορίζουν την πορεία της γυναικείας πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης στο τουρκικό κράτος.

Ύστερη Οθωμανική περίοδος και πρώιμη Τουρκική Δημοκρατία

Η κεντρικότητα του γυναικείου ζητήματος στο οθωμανικό και στο τουρκικό εκσυγχρονιστικό εγχείρημα καθίσταται σαφής από το αίτημα που διατύπωσαν πολλοί οθωμανοί διανοούμενοι για τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των γυναικών, όσο και από τις αντίστοιχες γυναικείες συλλογικές παρεμβάσεις στην ύστερη οθωμανική περίοδο, αλλά και στα πλαίσια του τουρκικού εθνικισμού. Οι διεκδικήσεις τους αφορούσαν τα δικαιώματα των γυναικών στην εκπαίδευση, την οικογένεια και την εργασία. Ενήμερο για τους αγώνες των σουφραζετών στη Δύση το οθωμανικό/ τουρκικό φεμινιστικό κίνημα διατύπωσε το 1921 το αίτημα του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι για τις γυναίκες.² Η χρονική στιγμή δεν ήταν τυχαία. Η διατύπωση του αιτήματος αυτού εν μέσω του Πολέμου της Ανεξαρτησίας (1919-1922) δείχνει ότι τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών θεωρήθηκαν επίσης στοιχείο εθνικής απελευθέρωσης και αντιμετωπίστηκαν έτσι από τους υποστηρικτές τους, άνδρες και γυναίκες.

Στην πρώιμη Τουρκική Δημοκρατία η διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων από το φεμινιστικό κίνημα της εποχής νομιμοποιήθηκε στη βάση της ενεργής συμμετοχής των γυναικών στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Όσον αφορά τον Ατατούρκ και το επιτελείο του, αντιμετώπισαν καθαρά εργαλειακά τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών. Η Σιρίν Τεκελί, από τους κορυφαίους μελετητές της ιστορίας του τουρκικού γυναικείου κινήματος, συσχετίζει τη συμπερίληψη των γυναικών στο εκλογικό σώμα το 1930 και το 1934 με τη μέριμνα του κεμαλικού ρεπουμπλικανικού κόμματος να αποσοβήσει την κοινωνική δυσαρέσκεια

που πυροδότησε το αυταρχικό μονοκομματικό καθεστώς.³ Πράγματι, η θεσμοθέτηση του δικαιώματος συμμετοχής των γυναικών στις δημοτικές εκλογές, τον Απρίλιο του 1930, λαμβάνει χώρα σε μια συγκυρία, όπου ο Ατατούρκ βρίσκεται αντιμέτωπος με τη λαϊκή δυσαρέσκεια και αναγκάζεται να ιδρύσει το ελεγχόμενο αντιπολιτευτικό *Serbest Cumhuriyet Firkası* [Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα] τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Πιστεύω ότι αξίζει να σταθεί κανείς ιδιαίτερα στο ζήτημα αυτό της κοινωνικής νομιμοποίησης. Αρχικά ο Ατατούρκ και η πλειοψηφία των βουλευτών της τουρκικής Εθνοσυνέλευσης ήταν ιδιαίτερα διαστακτικοί ως προς την ενσωμάτωση στη νομοθεσία των αιτημάτων περί αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών, αιτημάτων που διατύπωσαν οι φεμινιστικοί φορείς της εποχής, για να μη διαρρήξουν τη συμμαχία του κόμματός τους με τα συντηρητικά τμήματα της κοινωνίας. Μερίδα μάλιστα των βουλευτών και του τύπου τα αντιμετώπισε πλήρως απαξιωτικά, ενώ οι φεμινιστικές οργανώσεις αντιμετώπισαν την μήνιν του καθεστώτος.⁴ Στη συνέχεια, ωστόσο, τα αιτήματά τους ικανοποιήθηκαν πάλι για λόγους κοινωνικών συμμαχιών. Η αναγνώριση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών σχετίστηκε, κατά τη γνώμη μου, με τη μέριμνα του κεμαλικού επιτελείου να εδραιώσει τη συμμαχία του με ένα τμήμα των εγγράμματων μεσοστρωμάτων, κοσμικού προσανατολισμού, ιδιαίτερα δεκτικό στα αιτήματα αυτά. Η κοινωνική αυτή μερίδα, παρ' ότι ολιγόριθμη, είχε μια κοινωνική βαρύτητα δυσανάλογη προς το αριθμητικό της μέγεθος, ως κύριος στυλοβάτης του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος. Έτσι, η συμμαχία μαζί του θεωρήθηκε παράγοντας κοινωνικής συναίνεσης, απαραίτητης για την πάταξη της κοινωνικής ισχύος των θρησκευτικών λειτουργών που αντιμετώπιζονταν από την εξουσία ως φυγόκεντρη δύναμη. Η δυνατότητα πρόσβασης των γυναικών στα πολιτικά αξιώματα θεωρήθηκε ένας επιπλέον παράγοντας περιστολής της δύναμης του Ισλάμ. Έτσι, θα ήταν δύσκολο να αποσυνδεθεί η αναγνώριση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι για αυτές το 1934 από τα γεγονότα της Μαινεμένης (Δεκέμβριος 1930), την αιματηρή σύγκρουση δηλαδή ομάδας οπαδών της Σαρία με τον στρατό στην πόλη αυτή, γεγονός που έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου για το καθεστώς. Ομοίως, θεωρώ ότι η κουρδική εξέγερση του 1925, στην οποία το ισλαμικό τάγμα των Νακσιμπεντί είχε σημαντικό ρόλο, δεν είναι άσχετη από την παραχώρηση αστικών δικαιωμάτων στις γυναίκες με τον αστικό κώδικα του 1926 που κατήργησε την πολυγαμία και θέσπισε τα δικαιώματά τους στον τομέα του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, παρά τις αρχικές επιφυλάξεις της κυβέρνησης. Με αυτά τα δεδομένα, ο κεμαλισμός εντάσσεται στο πλαίσιο των αντιιμπεριαλιστικών εθνικισμών που συνδέουν την οικοδόμηση του ανεξάρτητου και σύγχρονου κράτους με την ένταξη των γυναικών στον εθνικό κορμό και με τον περιορισμό

έτσι της δύναμης των φορέων της θρησκείας και της παράδοσης. Επεδίωξε δε να αποκτήσει την έξωθεν καλή μαρτυρία στο πεδίο του εκσυγχρονισμού σε αυτή τη βάση. Αυτό, όμως, αποτελεί στοιχείο ρήξης και από μια ακόμη άποψη: ενώ μέχρι τότε, όπως προαναφέρθηκε, η γυναικεία χειραφέτηση, με τα ποικίλα νοήματά της, αντιμετωπιζόταν σε μεγάλο βαθμό από τους οπαδούς της ως συμβατή με τις ισλαμικές αξίες, η κεμαλική διαχείρισή της την τοποθέτησε στον αντίποδα των θρησκευτικών επιταγών και οδήγησε στην ταύτιση της από ευρείες κοινωνικές ομάδες με τον αυταρχισμό του μονοκομματικού κράτους.

Δεκαεπτά γυναίκες βουλευτές εκλέχτηκαν στο Τουρκικό Κοινοβούλιο το 1935. Στις δε συμπληρωματικές εκλογές του 1936 εκλέχτηκε άλλη μία βουλευτής, ανεβάζοντας τον συνολικό αριθμό τους σε 18 και το ποσοστό τους στο 4,6% του συνόλου των βουλευτών.⁵ Ο αριθμός αυτός βεβαίως δεν ήταν μεγάλος, αλλά σίγουρα αποτελούσε πραγματική επανάσταση για τα τουρκικά δεδομένα. Η συμμετοχή στις εκλογές αυτές ήταν ιδιαίτερα αυξημένη και έφτασε τα επίπεδα του 80% στα μεγάλα αστικά κέντρα (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Άγκυρα). Το 48% του συνόλου των εκλογέων ήταν γυναίκες.⁶ Το ενδιαφέρον είναι ότι γυναίκες δεν εκλέχτηκαν μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά και στη συντηρητική Ανατολία, σε πόλεις όπως το Ικόνιο, η Μαλάτια, η Αττάλεια κλπ. Πολλές από αυτές είχαν πανεπιστημιακή μόρφωση και ήταν γλωσσομαθείς. Όλες δε είχαν επαγγελματική δραστηριότητα. Οι περισσότερες εργάζονταν ως δασκάλες, αλλά και κάποιες κατείχαν θέσεις-κλειδιά, όπως η βουλευτής Ανδριανούπολης Φατμά Μεμίκ που ήταν διευθύντρια νοσοκομείου, ή η βουλευτής Τραπεζούντας Σενικά Χιζάλ που ήταν Γενική Επιθεωρήτρια του Υπουργείου Παιδείας.⁷ Ενσάρκωναν όλες το ρεπουμπλικανικό μοντέλο της «νέας γυναίκας». Άλλωστε, όπως έδειξε η έρευνα της Σιρίν Τεκελί, πολλές από αυτές αποτέλεσαν προσωπική επιλογή του Ατατούρκ. Η εκλογή τους, δηλαδή, σε πολλές περιπτώσεις υπήρξε αποτέλεσμα της επιλογής του τελευταίου παρά της προσωπικής τους βούλησης και ήρθε ως έκπληξη για αυτές.⁸ Κάτι τέτοιο υπήρξε φυσικό επακόλουθο της πολύ περιορισμένης κοινοβουλευτικής εμπειρίας στο τουρκικό κράτος, ιδιαίτερα στις γυναίκες, και ενδεικτικό περισσότερο του κεμαλικού αυταρχισμού, παρά της απουσίας του αιτήματος της εκλογιμότητας των γυναικών από τα κάτω. Το ότι η παρουσία των γυναικών στο Κοινοβούλιο δεν οφειλόταν αποκλειστικά και μόνο στη βούληση του Ατατούρκ φαίνεται από τη διατήρησή της στα ίδια περίπου ποσοστά και μετά τον θάνατό του (1935: 4,6%, 1943: 3,7%).⁹ Τα ποσοστά αυτά διατηρήθηκαν μέχρι το τέλος της μονοκομματικής περιόδου (1946).

Από τη λήξη του μονοκομματισμού ως το πραξικόπημα του 1980

Στις εκλογές του 1946 ο αριθμός των γυναικών βουλευτών έπεσε στις εννέα (ποσοστό 1,9%) και σε αυτές του 1950, που σηματοδοτούν το τέλος της κυριαρχίας του κεμαλικού ρεπουμπλικανικού λαϊκού κόμματος (CHP), κατήλθε ακόμη περισσότερο πέφτοντας στις τρεις, και το ποσοστό τους στο 0,6%.¹⁰ Πώς εξηγείται αυτό; Ο κεμαλικός αυταρχισμός απέκοψε την επικοινωνία ανάμεσα στον θρησκευόμενο πληθυσμό και σε μια μερίδα εκσυγχρονιστών, ριζοσπαστών διανοουμένων, μια επικοινωνία που χρονολογούνταν από την εποχή των οθωμανικών Μεταρρυθμίσεων. Αποτέλεσμα υπήρξε η αντίδραση του θρησκευόμενου πληθυσμού απέναντι στα ριζοσπαστικά μηνύματα της ομάδας αυτής και η περιχαράκωσή του σε μια οπισθοδρομική εκδοχή της θρησκείας. Κάτι τέτοιο εκφράστηκε έντονα, όπως γίνεται συνήθως σε τέτοιες περιπτώσεις, με έμφυλους όρους. Έτσι, μετά τη λήξη του μονοκομματισμού, ο ανταγωνισμός των κομμάτων για τον προσεταιρισμό των ισλαμικών ψήφων του αγροτικού κυρίως χώρου, στα πλαίσια του πολυκομματικού συστήματος, είχε ως αποτέλεσμα τον εξοβελισμό ουσιαστικά των γυναικών από το Κοινοβούλιο. Εδώ θα πρέπει να προστεθεί και η αλλαγή του εκλογικού συστήματος –η αντικατάσταση, δηλαδή του συστήματος της έμμεσης ψηφοφορίας δι' εκλεκτόρων με την άμεση, το 1946. Δηλαδή, παλαιότερα, στη μονοκομματική περίοδο, οι βουλευτές αναδεικνύονταν από τους εκλέκτορες, ανθρώπους κατά τεκμήριο εγγράμματους, σχετικά υψηλού μορφωτικού επιπέδου και, ως εκ τούτου, περισσότερο εξοικειωμένους με τα δυτικά πρότυπα από τον μέσο Τούρκο. Από το 1946, οπότε το εκλογικό σύστημα άλλαξε, ο μέσος πολίτης, αγροτικής κατά κανόνα προέλευσης και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, εξέλεγε απ' ευθείας τους βουλευτές. Δύσκολα, λοιπόν, θα προέκρινε γυναίκες. Έτσι, ουσιαστικά μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 το ποσοστό των γυναικών βουλευτών κυμαινόταν από 0,6% (1950) ως 3% (1983).¹¹ Ο αριθμός τους δηλαδή, για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα υπήρξε μονοψήφιος.

Σύμφωνα, πάντως, με τη Γεσίμ Αράτ, πριν από το 1960 οι γυναίκες βουλευτές είχαν μια μάλλον συμβολική θέση στο Κοινοβούλιο, εφόσον σχεδόν ποτέ δεν είχαν κάποια αυτόνομη πολιτική παρουσία. Από το 1960 και μετά αυτό αλλάζει, παρ' όλο που ο αριθμός τους μειώνεται.¹² Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, ο αριθμός των γυναικών βουλευτών υπήρξε ιδιαίτερα χαμηλός. Τρεις γυναίκες βουλευτές εμφανίζονται στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση το 1961, οκτώ στην αντίστοιχη του 1965 και πέντε στο Κοινοβούλιο του 1969. Το 1973 ο αριθμός τους θα ανέλθει στις έξι, ενώ το 1977 στο Κοινοβούλιο υπήρχαν μόνο τέσσερις γυναίκες βουλευτές.¹³ Αυτό εκ πρώτης όψεως φαίνεται παράδοξο για μια περίοδο αθρόας πολιτικοποίησης της κοινωνίας και έξαρσης του αριστερού κινήματος, μέσα

από τις γραμμές του οποίου εισάγεται στην πολιτική μεγάλος αριθμός γυναικών. Η φαινομενική αυτή αντίφαση ερμηνεύεται, όμως, αν αναλογιστεί κανείς τη θέση της τουρκικής αριστεράς απέναντι στο γυναικείο ζήτημα. Γυναικείο ζήτημα δεν υπήρχε μέχρι τη δεκαετία του 1980 για την τουρκική Αριστερά, η οποία ενώ έκανε λόγο για τη διπλή εκμετάλλευση των γυναικών, παρέπεμπε την επίλυση των προβλημάτων τους στην οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας· δεν τα θεωρούσε δηλαδή ζητήματα πολιτικής προτεραιότητας. Ο φεμινισμός θεωρούνταν από αυτή, όπως και από μέρος της ελληνικής Αριστεράς της εποχής, στοιχείο αστικής παρακμής, δεδομένης μάλιστα και της προσκόλλησης της τουρκικής Αριστεράς της περιόδου στις «αξίες του λαού», μεταξύ των οποίων οι θρησκευτικές παραδόσεις κατείχαν σημαίνουσα θέση.¹⁴

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ήδη από το 1934, οπότε οι γυναίκες απέκτησαν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στην Τουρκία, ενώ ενθαρρύνονταν να εξασκούν το πρώτο (με κατευθυνόμενο και ελεγχόμενο τρόπο έστω), η εξάσκηση του δικαιώματος του εκλέγεσθαι με τα προαπαιτούμενά της παρεμποδιζόταν σταθερά, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1980.¹⁵ Στις περισσότερες περιπτώσεις οι όροι λειτουργίας της θεσμοθετημένης πολιτικής ήταν απαγορευτικοί για τη συμμετοχή των γυναικών, δεδομένων των οικογενειακών υποχρεώσεων που αποτελούσαν το μείζον κοινωνικό προσδοκώμενο για τις τελευταίες. Έτσι, ακόμη και στην περίπτωση που εκείνες, παρά τα εμπόδια, συμμετείχαν ενεργά σε πολιτικά κόμματα, παρέμεναν κατά κανόνα αποκλεισμένες από τα επίσημα κέντρα λήψης αποφάσεων. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν σήμαινε ότι η πολιτικοποίηση των γυναικών δεν επιδιώχθηκε –υπό όρους. Το αντίθετο. Μετά τη λήξη του μονοκομματισμού, όλα τα πολιτικά κόμματα επιθυμούσαν να προσεγγίσουν τις γυναίκες, εφόσον αυτές αποτελούσαν το 50% του εκλογικού σώματος. Για το σκοπό αυτό επιδιώχθηκε η συμμετοχή τους σε εκείνα, ώστε να φέρνουν ψήφους προσεγγίζοντας τις ομόφυλές τους μέσα από ένα «γυναικείο» λεξιλόγιο. Από εκεί εκπορεύεται η μέριμνα για τη δημιουργία των γυναικείων τμημάτων των κομμάτων. Το πρώτο κόμμα που υιοθέτησε μια τέτοια πρακτική ήταν το CHP το 1954 για την Κωνσταντινούπολη. Από τη δεκαετία του 1960, όμως, η πρακτική αυτή γενικεύτηκε και στα κόμματα της Δεξιάς. Ενώ αρχικά η δημιουργία γυναικείων τμημάτων συνάντησε κάθετες αντιδράσεις, κυρίως στην επαρχία, στη συνέχεια επιδιώχθηκε συστηματικά, δεδομένης της δυνατότητας των γυναικών να κερδίζουν ψήφους για κάθε κόμμα από τις ομόφυλές τους, πράγμα αδύνατο για τους άνδρες, και να συγκεντρώνουν χρήματα για τα ταμεία των κομμάτων μέσω της διοργάνωσης κοινωνικών εκδηλώσεων (χοροεσπερίδων κλπ.). Το πιο σημαντικό, όμως, είναι ότι οι σύζυγοι των τοπικών κομματάρχων και στελεχών της τοπικής αυτοδιοίκησης, που κατά κανόνα απάρτι-

ζαν τα τμήματα αυτά, μέσω της επιρροής τους στα οικογενειακά τους περιβάλλοντα αποκτούσαν τη δυνατότητα να κινητοποιήσουν για λογαριασμό των κομμάτων μεγαλύτερο αριθμό οπαδών, από ό,τι οι άνδρες. Τα γυναικεία τμήματα με αυτόν τον τρόπο καθίσταντο εστίες ισχύος. Αυτό βέβαια σε καμιά περίπτωση δεν σημαίνει ότι η αυτόνομη πολιτική παρουσία των γυναικών γινόταν αποδεκτή. Αντίθετα, εξακολουθούσε να αποθαρρύνεται με κάθε τρόπο.¹⁶ Θα πρέπει, επίσης, να υπογραμμίσουμε ότι τα αριστερά κόμματα απέρριπταν την πρακτική της ίδρυσης διακριτών γυναικείων τμημάτων, εφόσον πρέσβευαν την από κοινού συμμετοχή ανδρών και γυναικών στις διαδικασίες τους.¹⁷

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, παρατηρούμε ότι η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική, έστω και με αυτόν τον τρόπο, εδραιώνεται παράλληλα με την εδραίωση του πολυκομματισμού στην Τουρκία. Είναι δηλαδή ένα ζήτημα που σχετίζεται με τη γενικότερη πολιτική κουλτούρα της χώρας.

Από το πραξικόπημα του 1980 μέχρι την άνοδο του ΑΚΡ

Μετά το πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου 1980 όλα τα προϋπάρχοντα κόμματα, και μαζί τους τα γυναικεία τμήματα και οι νεολαίες τους, τέθηκαν εκτός νόμου. Η δεκαετία του 1980 στην Τουρκία σηματοδοτήθηκε από μια προϊούσα αποπολιτικοποίηση της κοινωνίας που προωθούσε το στρατιωτικό καθεστώς, από την αυξανόμενη επιρροή του ριζοσπαστικού Ισλάμ, αλλά και την άμβλυση της πολιτικής πόλωσης. Όλα αυτά συμβάδιζαν με την κοινωνική δυσαρέσκεια για την παρουσία του στρατού στην πολιτική ζωή, τη διεύρυνση του αιτήματος για εκδημοκρατισμό και τη συγκρότηση κάποιων θεσμών της κοινωνίας των πολιτών, αυτόνομων από το κράτος.¹⁸ Τα δεδομένα τούτα οδηγούσαν σε νέους όρους διεξαγωγής της πολιτικής. Κάτι τέτοιο δεν ήταν άσχετο από τον μετασχηματισμό των κοινωνικών ταυτοτήτων. Την περίοδο αυτή για πρώτη φορά ο πληθυσμός των πόλεων άρχισε να ξεπερνά εκείνον της υπαίθρου. Επίσης, οι σφυγμομετρήσεις κατέγραφαν μια αυξημένη επιθυμία του μέσου τούρκου πολίτη για μια καλύτερη καθημερινή ζωή –κάτι που εκφραζόταν με την αναγωγή του πλουτισμού και της κατανάλωσης σε κοινωνικές αξίες και την προβολή τους, μάλιστα, ως τέτοιων από την τότε κυβέρνηση του Τουργκούτ Οζάλ. Ταυτόχρονα, άρχιζαν να αλλάζουν σταδιακά οι κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με τους έμφυλους ρόλους –σχετικά με την ανδρική πρωτοκαθεδρία στην οικογένεια, σχετικά με τα καθήκοντα των ανδρών σε αυτήν, σχετικά με τον ρόλο των γυναικών στην πολιτική (μειωνόταν το ποσοστό όσων θεωρούσαν ότι οι γυναίκες δεν έχουν θέση εκεί), σχετικά με τη γυναικεία σεξουαλικότητα κλπ.¹⁹

Δεν είναι, λοιπόν, παράξενο ότι στο πλαίσιο αυτό εμφανίζεται στην Τουρκία ένα νέο φεμινιστικό κίνημα, αυτόνομο από τους θεσμοθετημένους πολιτικούς φορείς, δε-

ξιούς και αριστερούς, το οποίο εστιάζει στα ιδιαίτερα προβλήματα που οι γυναίκες αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους –την ενδοοικογενειακή βία, τις σεξουαλικές παρενοχλήσεις, την ανισότητα ευκαιριών. Για την ακρίβεια, οι συνθήκες αυτές εξηγούν την εμφάνιση ενός τέτοιου κινήματος στην Τουρκία με τόση χρονική απόσταση από τα αντίστοιχα στη Δύση.

Επηρεάζουν τα νέα αυτά δεδομένα την πολιτική συμμετοχή και αντιπροσώπευση των γυναικών; Μάλλον όχι άμεσα και βραχυπρόθεσμα. Βέβαια, η αλήθεια είναι ότι στις εκλογές του 1983, τις πρώτες μετά το πραξικόπημα, ο αριθμός των γυναικών βουλευτών ανέρχεται στις 12, ανεβάζοντας το ποσοστό τους στο 3%.²⁰ Οι συγκεκριμένες εκλογές έγιναν υπό τον ασφυκτικό έλεγχο του καθεστώτος και σε αυτές έλαβαν μέρος μόνο τα τρία κόμματα που πήραν τη σχετική άδεια από αυτό: το Κόμμα Εθνικιστικής Δημοκρατίας (Milliyetçi Demokrasi Partisi) και το Λαϊκιστικό Κόμμα (Halkçı Partisi), που έχαιραν της υποστήριξης των στρατιωτικών, καθώς και το κεντροδεξιό Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας (Ana Vatan Partisi) με επικεφαλής τον Τουργκούτ Οζάλ που ήταν και ο νικητής των εκλογών. Από τις 12 δε γυναίκες βουλευτές, οι πέντε εκλέχτηκαν με το Ana Vatan Partisi, οι τρεις με το Milliyetçi Demokrasi Partisi και οι τέσσερις με το Halkçı Partisi.²¹ Είναι δύσκολο να αποσυνδέσουμε την πρόκριση ενός μεγάλου, σχετικά με τα μέχρι τότε δεδομένα, αριθμού γυναικών από την ανάγκη του τουρκικού πολιτικού συστήματος για νομιμοποίηση στη διεθνή σκηνή, δεδομένης της επαπειλούμενης απομόνωσης του καθεστώτος μετά από τις απανωτές καταγγελίες από διεθνείς ανθρωπιστικές οργανώσεις για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Για μια φορά ακόμη, η γυναικεία κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση θεωρήθηκε παράγοντας εξασφάλισης της νομιμοποίησης του καθεστώτος στη διεθνή κοινότητα. Από αυτή την άποψη δεν είναι τυχαίο ότι το 1985 η Τουρκία επικύρωσε τη διεθνή σύμβαση του ΟΗΕ για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών.²² Προϊούσης όμως της δεκαετίας του 1980, οπότε το φεμινιστικό κίνημα αναπτύσσεται, ο αριθμός των γυναικών βουλευτών πέφτει: ο αριθμός τους πέφτει στις έξι το 1987 και το 1991 η τουρκική Εθνοσυνέλευση αριθμεί οκτώ γυναίκες βουλευτές.²³ Έτσι, θεωρώ ότι είναι μάλλον προβληματικό να κάνουμε λόγο για αντίκτυπο του φεμινιστικού κινήματος στη γυναικεία εκλογική εκπροσώπηση την περίοδο αυτή.

Ωστόσο, διαπιστώνει κανείς ότι τη δεκαετία του 1980 εκφράζονται από όλο σχεδόν το φάσμα του πολιτικού κόσμου ανησυχίες για το χαμηλό ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική. Αυτό βέβαια αντιμετωπίζεται από την άποψη των γενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι των ατομικών δικαιωμάτων των γυναικών. Κάτι τέτοιο δεν αφορά λιγότερο τις γυναίκες βουλευτές, που τη δεκαετία αυτή εμφανίζονται να αποστασιοποιούνται και να αντιτίθε-

νται συχνά στις φεμινιστικές διεκδικήσεις, προτάσσοντας τα συμφέροντα του κόμματός τους απέναντι σε αυτά του φύλου τους. Επίσης, ενώ η εικόνα της γυναίκας πολιτικού ήταν πλέον γενικά αποδεκτή στην τουρκική κοινωνία, όταν κάτι τέτοιο αντιμετωπιζόταν ως απτή ατομική επιλογή, εξακολουθούσε να προσκρούει σε κάθετες αντιδράσεις από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον των γυναικών που την ακολουθούσαν και ανέπτυσσαν αυτόνομη πολιτική δραστηριότητα.²⁴ Ως προς αυτό το σημείο, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ειδικά ο συντηρητικός πολιτικός χώρος, ενώ προωθούσε τη γυναικεία πολιτική δραστηριότητα σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι παλαιότερα στο κυνήγι των γυναικείων ψήφων, εδραίωνε την εικόνα της γυναίκας που συμμετέχει στην πολιτική στο όνομα της οικογένειας ή ως βοηθός των αρσενικών μελών της τελευταίας. Έτσι, η πολιτική δραστηριότητα των γυναικών αντιμετωπιζόταν, στο πλαίσιο αυτό, ως επέκταση των οικιακών και οικογενειακών τους υποχρεώσεων.²⁵ Μάλιστα, σε αυτή τη βάση, ήδη πριν από το 1980 είχε αυξηθεί ο αριθμός των γυναικών που συμμετείχαν στην τοπική αυτοδιοίκηση.²⁶ Όσον αφορά την Αριστερά, η θέση της για το γυναικείο ζήτημα αλλάζει από τη δεκαετία του 1980 και μετά: το αναγνωρίζει ως τέτοιο και τίθεται ως ζήτημα η έμφυλη ιεραρχία στο εσωτερικό των αριστερών οργανώσεων. Ωστόσο, ο φεμινισμός εξακολουθεί να δέχεται τα πυρά της, αν και σε διαφορετικές πλέον βάσεις.²⁷

Πρόκειται, αναμφίβολα, για δεδομένα που χωρίς να είναι μονοδιάστατα, χαρακτηρίζονται από μια νέα δυναμική, η οποία θα αποτυπωθεί στις εξελίξεις της δεκαετίας του 1990 αλλά κυρίως σε αυτές της νέας χιλιετίας. Τις νέες τάσεις στην άσκηση της πολιτικής αξιοποίησε το ισλαμιστικό Κόμμα της Ευημερίας (Refah Partisi), η ανερχόμενη δύναμη στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990. Το κόμμα αυτό οφείλει την επιτυχία του στις δημοτικές εκλογές του 1994 και στις βουλευτικές εκλογές του 1995 σε ένα άρτια οργανωμένο δίκτυο συνοικιακών επιτροπών που εξασφάλιζαν μια πρόσωπο με πρόσωπο επαφή με τους ψηφοφόρους, πράγμα που αποδείχθηκε και το συγκριτικό του πλεονέκτημα έναντι των αντιπάλων του.²⁸ Το καθήκον αυτό είχαν σε μεγάλο βαθμό αναλάβει οι γυναικείες επιτροπές του κόμματος, που είχαν κάνει ιδιαίτερα επιτυχή καμπάνια στις γυναίκες των λαϊκών συνοικιών και στις οποίες το Refah Partisi όφειλε μεγάλο μέρος της εκλογικής του επιτυχίας, καθ' ομολογία των ηγετικών στελεχών του.²⁹ Στις εκλογές του 1995 ο αριθμός των γυναικών βουλευτών στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση ανήλθε από οκτώ σε δεκατρείς. Ωστόσο, το Κόμμα της Ευημερίας δεν περιελάμβανε μεταξύ των βουλευτών του ούτε μια γυναίκα. Επιπλέον, παρά την προσφορά τους στο κόμμα, οι γυναίκες που στελέχωναν τις γυναικείες επιτροπές του δεν είχαν καμία θεσμική θέση μέσα σε αυτό.³⁰ Το μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών βουλευτών στο Κοινοβούλιο του 1995

εντοπίζεται στο κεντροδεξιό Κόμμα του Ορθού Δρόμου (Do ru Yol Partisi) με επτά γυναίκες βουλευτές σε σύνολο 135 βουλευτών (ποσοστό 5,18%), ενώ ακολουθεί το CHP με δύο γυναίκες βουλευτές σε σύνολο 49 βουλευτών (ποσοστό 4%), το κεντροαριστερό Κόμμα της Δημοκρατικής Αριστεράς (Demokratik Sol Partisi) με δύο πάλι γυναίκες βουλευτές σε σύνολο 76 (ποσοστό 2,63%) και τέλος το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας (Ana Vatan Partisi) με επίσης δύο γυναίκες βουλευτές σε σύνολο 132 βουλευτών (ποσοστό 1,5%).³¹

Η κεντροδεξιά καταγράφει, λοιπόν, για μια φορά ακόμη στο ενεργητικό της την αύξηση του ποσοστού κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης των γυναικών. Για ποιο λόγο; Η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στα κομματικά ψηφοδέλτια θεωρήθηκε προφανώς μέσο προσέλκυσης γυναικείων ψήφων, ως απαραίτητου μέσου για την αντιμετώπιση του ισλαμιστικού Κόμματος της Ευημερίας που ήδη από τις δημοτικές εκλογές του 1994 είχε επικρατήσει στους μεγάλους δήμους της χώρας –συμπεριλαμβανομένων αυτών της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης– και στο οποίο οι δημοσκοπήσεις έδιναν αυξημένα ποσοστά. Άλλωστε, η προσέκλυση γυναικείων ψήφων αποτελούσε, σύμφωνα με το συνολικότερο πνεύμα της εποχής, πάγιο μέλημα του Κόμματος του Ορθού Δρόμου. Για τον λόγο αυτό, είχε ιδρύσει γυναικεία εθελοντική οργάνωση (Do ru Yol Gönüllüleri), όπως είχε κάνει και το επίσης κεντροδεξιό Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας.³²

Ως προς την παρουσία της Τανσού Τσιλέρ στο πρωθυπουργικό αξίωμα από το 1993, εκτός από την αδιάλλακτη στάση που σταδιακά αναπτύσσει απέναντι στο κουρδικό ζήτημα και τις σχέσεις της με το «βαθύ κράτος», εξυπηρετούσε, στο συμβολικό επίπεδο τη δημιουργία ενός σύγχρονου, δυτικού προφίλ για την Τουρκία. Κάτι τέτοιο αναμενόταν να λειτουργήσει ως αντίβαρο στις κατηγορίες που η χώρα αντιμετώπιζε σε διεθνές επίπεδο για σωρεία εγκλημάτων στο κουρδικό ιδίως μέτωπο, σε μια εποχή μάλιστα όπου εκκολλαπτόταν η υποψηφιότητά της για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Και όλα αυτά, παρά την ιδιαίτερα επιφυλακτική στάση της Τσιλέρ απέναντι στις φεμινιστικές διεκδικήσεις.³³

Η ανοδική αυτή τάση ως προς τη γυναικεία κοινοβουλευτική εκπροσώπηση συνεχίστηκε και στις εκλογές του 1999. Στην Εθνοσυνέλευση που προέκυψε από αυτές, οι γυναίκες βουλευτές ανήλθαν στις 22, γεγονός που ανέβασε το ποσοστό τους στο 4% του συνόλου των βουλευτών. Η πλειονότητα αυτών προήλθε από το κεντροαριστερό Κόμμα της Δημοκρατικής Αριστεράς που αναδείχθηκε πρώτο κόμμα (12 σε σύνολο 136 βουλευτών, με ποσοστό 8,8%), ενώ ακολουθεί με διαφορά το Κόμμα του Ορθού Δρόμου με τέσσερις γυναίκες βουλευτές, σε σύνολο 85 βουλευτών (ποσοστό 4,7%). Τα υπόλοιπα κόμματα –το ακροδεξιό Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (MHP), το ισλαμι-

στικό Κόμμα της Αρετής (Fazilet Partisi), δηλαδή το διάδοχο σχήμα του Κόμματος της Ευημερίας που είχε τεθεί εκτός νόμου, και το κεντροδεξιό Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας– είχαν από δύο γυναίκες βουλευτές το καθένα.³⁴ Εδώ, η εκλογική συμπεριφορά του ισλαμιστικού Κόμματος της Αρετής ελάχιστα διαφέρει από εκείνη του προκατόχου του Κόμματος της Ευημερίας, ενώ για τα κόμματα του Ορθού Δρόμου και της Μητέρας Πατρίδας, η εκλογική τους μείωση συμβαδίζει με τη μείωση του ποσοστού των γυναικών βουλευτών τους. Αντίθετα, στο Κόμμα της Δημοκρατικής Αριστεράς που αυξάνει το ποσοστό της γυναικείας εκπροσώπησης μεταξύ των βουλευτών του, οφείλεται κυρίως η αύξηση της γυναικείας συμμετοχής στο Κοινοβούλιο.

Η επίδραση, λοιπόν, της ανόδου του φεμινιστικού κινήματος θα μπορούσε να θεωρηθεί περισσότερο εμφανής στα αυξανόμενα ποσοστά της γυναικείας κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης τη δεκαετία του 1990. Τα αιτήματα που αυτό προέβαλλε, μεταξύ των οποίων και εκείνο της ίσης συμμετοχής για τα δύο φύλα στην πολιτική ζωή, δημιουργούσαν στα εγγράμματα κυρίως στρώματα των πόλεων νέα έμφυλα πρότυπα και συνεπώς νέες κοινωνικές προσδοκίες, που τα πολιτικά κόμματα όφειλαν να λάβουν υπόψη προκειμένου να επικρατήσουν εκλογικά.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει οπωσδήποτε να αναφέρουμε την ίδρυση της KA.DER το 1997. Η KA.DER (Kadın Adayları Destekleme ve E itme Derne i/ Σύλλογος Υποστήριξης και Κατάρτισης Γυναικών Υποψηφίων), μη κυβερνητική οργάνωση, ιδρύθηκε το 1997 από ακτιβίστριες που συμμετείχαν ενεργά στο φεμινιστικό κίνημα της περιόδου μετά το 1980 και προέρχονται από ποικίλους επαγγελματικούς χώρους: κυρίως από τον ακαδημαϊκό, όπως η Σιρίν Τεκελί, η Γιεσίμ Αράτ, η Νιουκχέτ Σιρμάν, η Γιλντίζ Ετζεβίτ και η Αϊσέ Αγιατά, αλλά και τον νομικό όπως η Τζανάν Αρίν, τον επιχειρηματικό όπως η Σουλέ Ν. Αϊτάτ ή τον δημοσιογραφικό όπως η Ζεϊνέπ Οράλ και η Πινάρ Τουρέντς. Στόχος της KA.DER υπήρξε, και είναι ακόμη, η προώθηση της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική με διάφορα μέσα: άρση των νομικών, οικονομικών και κοινωνικών εμποδίων για κάτι τέτοιο, προώθηση της ισόποσης συμμετοχής των δύο φύλων στα κέντρα λήψης αποφάσεων και των γυναικείων υποψηφιοτήτων στους πολιτικούς φορείς, συνεργασία μεταξύ των φεμινιστριών και των γυναικών πολιτικών για την προβολή των γυναικείων προβλημάτων και την ενίσχυση της παρουσίας των γυναικών στην πολιτική ζωή.³⁵ Αποτέλεσε μια από τις κορυφαίες εκφάνσεις του ανεξάρτητου τουρκικού φεμινιστικού κινήματος.

AKP και γυναικεία πολιτική αντιπροσώπευση

Η πραγματική, όμως, επανάσταση στο θέμα της γυναικείας πολιτικής αντιπροσώπευσης ήρθε με την άνοδο στην εξουσία του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve

Kalkinma Partisi/AKP). Έχει υποστηριχθεί ότι ήδη από τα χρόνια της θητείας του στο Κόμμα της Ευημερίας, ως επικεφαλής του κομματικού μηχανισμού της Κωνσταντινούπολης, ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν ήταν ο εμπνευστής της ενεργού πολιτικής συμμετοχής των γυναικών σε αυτό.³⁶ Αντιλαμβανόμενος τη δυναμική που περιέκλειε ο ενεργός ρόλος των γυναικών στο ισλαμιστικό κίνημα³⁷ και αξιοποιώντας ασφαλώς την εμπειρία των γυναικείων τμημάτων των άλλων κομμάτων, ο Ερντογάν επέμενε στην ίδρυση και θεσμοθέτηση αντίστοιχων τμημάτων στο Refah Partisi, ερχόμενος σε αντίθεση με τον Ερμπακάν και άλλα στελέχη του κόμματος που θεωρούσαν ότι οι γυναίκες δεν έχουν θέση στην πολιτική. Η εκλογική άνοδος του Κόμματος της Ευημερίας τον δικαίωσε. Αυτό, όμως, είχε ως παράπλευρο αποτέλεσμα την αύξηση των απαιτήσεων των ίδιων των ακτιβιστριών που ζητούσαν, ως αντάλλαγμα για την πολιτική τους δράση, θεσμική θέση και κυρίως εκλογιμότητα.³⁸

Μετά τη συγκρότηση του AKP από τους εκσυγχρονιστές του ισλαμιστικού χώρου, η ανάγκη συσπείρωσης όλων των διαθέσιμων δυνάμεων για την αντιμετώπιση του στρατιωτικού/γραφειοκρατικού κατεστημένου ώθησε τον Ερντογάν να λάβει δραστηριτικά μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση. Το γυναικείο τμήμα του Κόμματος θεσμοθετήθηκε και στις εκλογές του 2002 δεκατρείς γυναίκες εκλέχτηκαν στην Εθνοσυνέλευση με το AKP. Επιπλέον, στην ίδια εκλογική αναμέτρηση 11 γυναίκες βουλευτές εκλέχτηκαν με το CHP. Από τα δύο αυτά κόμματα προήλθαν αποκλειστικά οι γυναίκες βουλευτές της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης του 2002 που ανήλθαν σε 24. Η πραγματική εκτίναξη όμως ήρθε το 2007. Για πρώτη φορά στην τουρκική ιστορία ο αριθμός των γυναικών στην Εθνοσυνέλευση έφτασε στις 50, πράγμα που ανέβασε το ποσοστό τους στο 9,1%. Από αυτές οι 30 ήταν βουλευτές του AKP. Στο δε Κοινοβούλιο που προέκυψε από τις τελευταίες εκλογές (2011), οι γυναίκες βουλευτές που αναδειχτηκαν με το AKP ανέρχονται στις 46, γεγονός που ανέβασε τον συνολικό αριθμό των γυναικών στο Κοινοβούλιο στις 79 και το ποσοστό τους στο 14,41%. Από τις υπόλοιπες, 19 εκλέχτηκαν με το CHP, τρεις με το MHP, εννέα με το φιλοκοινοκρατικό BDP και δύο ως ανεξάρτητες.³⁹

Όλα αυτά συμβαδίζουν με την προώθηση των γυναικών στον πολιτικό στίβο από το AKP. Στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης ενθαρρύνθηκε η υποψηφιότητά τους ως δημάρχων και μελών των επαρχιακών συμβουλίων. Στελέχη του κόμματος, αλλά και ο ίδιος ο Ερντογάν έχουν κατ'επανάληψη δηλώσει ότι «πρέπει να ενθαρρύνουμε τις γυναίκες να συμμετέχουν στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Οι γυναίκες πρέπει να είναι ενεργές πολιτικά όχι μόνο στις μεγάλες πόλεις, αλλά και στις 81 επαρχίες μας».⁴⁰ Έχει μάλιστα ενίοτε τονιστεί ότι κάτι τέτοιο επιβάλλεται από την ιδιότητά τους όχι ως γυναικών, αλλά ως πολιτών μιας συμμετοχικής δημοκρατίας.⁴¹ Οι δηλώσεις αυτές είναι σίγουρα

επαναστατικές για τα τουρκικά δεδομένα για τον επιπλέον λόγο ότι προέρχονται από τα χείλη εκπροσώπων ενός κόμματος με ισλαμιστικές ρίζες. Η ανατροπή αυτή που επέφερε το AKP στο συγκεκριμένο θέμα σχετίζεται με τη γενικότερη ανατροπή που το κόμμα αυτό έφερε στο τουρκικό πολιτικό σκηνικό. Ανατροπή στα πλαίσια του πολιτικού Ισλάμ –προβολή ενός μετριοπαθούς Ισλάμ που συμβαδίζει με δυτικές πολιτικές αξίες, προσανατολισμός στην ευρωπαϊκή ένταξη και επαγγελία του εκδημοκρατισμού. Σχετίζεται με την ανάγκη, τόσο της διεθνούς νομιμοποίησης, όσο και της ανάγκης συγκρότησης ευρύτερων κοινωνικών συμμαχιών για την αντιμετώπιση των πολιτικών του αντιπάλων. Κάτι τέτοιο δείχνει, επίσης, την ευαισθητοποίηση που έχει επέλθει στην τουρκική κοινή γνώμη σε θέματα ισότητας των δύο φύλων. Σε αυτά τα πλαίσια εγγράφεται η ένταξη στο AKP γυναικών καθ' όλα κοσμικού προσανατολισμού που αποκτούν μια αυτόνομη και δυναμική πολιτική παρουσία (όπως, μεταξύ άλλων, η Νιμέτ Τσουμπουκτσού, η Σελμά Αλιγέ Καβάφ και η Φατμά Σαχίν), οι νομοθετικές βελτιώσεις προς όφελος των γυναικών, κυρίως ως προς το ποινικό δίκαιο και η αρχικά θετική ανταπόκριση του κόμματος στο αίτημα των ποσοστώσεων.⁴²

Στο τελευταίο ζήτημα θα ήταν αναγκαίο να σταθεί κανείς. Ενώ στις εκλογές του 2002 το θέμα της πολιτικής αντιπροσώπευσης των γυναικών ως έκφανση των γυναικείων δικαιωμάτων δεν εμφανίστηκε καθόλου στον δημόσιο διάλογο, ήταν από τα κυρίαρχα στην επόμενη εκλογική αναμέτρηση του 2007.⁴³ Ήδη από το 2004, στα πλαίσια της συζήτησης για τις αναγκαίες συνταγματικές αλλαγές, τέθηκε το θέμα των ποσοστώσεων. Ο δημόσιος διάλογος και οι έρευνες γύρω από το θέμα της ελλιπούς εκπροσώπησης των γυναικών στα πολιτικά όργανα ευαισθητοποίησαν μεγάλη μερίδα της κοινής γνώμης, η οποία δήλωνε την υποστήριξή της στην εφαρμογή των ποσοστώσεων. Ιδιαίτερα βοήθησε προς αυτή την κατεύθυνση η σχετική καμπάνια της KA.DER. Αρχικά τα περισσότερα πολιτικά κόμματα τάχθηκαν υπέρ του μέτρου αυτού. Ωστόσο, στη συνέχεια υπαναχώρησαν από τη θέση αυτή. Ιδιαίτερα σφοδρά αντιτάχθηκαν στις ποσοστώσεις οι γυναίκες βουλευτές του AKP.⁴⁴ Επίσης, ο ίδιος ο Ερντογάν απάντησε στις σχετικές κριτικές που δέχτηκε από φεμινιστικούς κύκλους ότι δεν πιστεύει στην ισότητα των δύο φύλων αλλά στην ισότητα των ευκαιριών.⁴⁵ Η KA.DER βέβαια συνέχισε τον αγώνα υπέρ των ποσοστώσεων κατά 50% υπέρ των γυναικών στις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2009 και στις βουλευτικές του 2011.⁴⁶ Μάλιστα, εν όψει των αυτοδιοικητικών εκλογών του 2009 ο πρωθυπουργός από κοινού με τον τότε επικεφαλής του CHP Ντενίζ Μπαϊκάλ και τον ηγέτη του ακροδεξιού MHP Ντεβλέτ Μπαχτσελί στήριξε, φραστικά τουλάχιστον, την καμπάνια της KA.DER, για να δηλώσει στη συνέχεια ότι δεν είχε την πρόθεση να ψηφίσει γυναίκες!⁴⁷

Οι παραπάνω συντηρητικές δηλώσεις του Ερντογάν μοιάζουν εκ πρώτης όψεως αντιφατικές σε σχέση με την προώθηση της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών από το ΑΚΡ. Το ίδιο ισχύει και για μια ολόκληρη σειρά ενεργειών του και του κόμματος την τελευταία περίοδο: απόπειρα ποινικοποίησης των αμβλώσεων, δηλώσεις του πρωθυπουργού για την υποχρέωση των γυναικών να γεννούν από τρία παιδιά και πάνω, σταδιακός εξοβελισμός τελευταία των γυναικών από τις επιτελικές κομματικές και κυβερνητικές θέσεις κλπ. Πώς εξηγείται αυτή η αντίφαση; Μια εξήγηση θα ήταν ότι μετά τους εκλογικούς θριάμβους του ΑΚΡ και την επικράτησή του επί της κεμαλικής/φιλοατλαντικής πτέρυγας, ο πρωθυπουργός θεώρησε τον εαυτό του και το κόμμα του αρκετά ισχυρό ώστε να γυρίσει την πλάτη στις δυνάμεις εκείνες, τη συμμαχία των οποίων είχε παλαιότερα επιδιώξει. Δυναμώνοντας τελικά το ΑΚΡ πέταξε, λοιπόν, τη φιλοκοσμική του μάσκα; Ή μήπως η όλη πορεία του κόμματος σε ό,τι αφορά τις γυναίκες και φυσικά την πολιτική τους εκπροσώπηση συναρμόζεται απόλυτα με την πολιτική του ταυτότητα;

Σε ένα εξαιρετικά διεισδυτικό τους άρθρο οι Σιμπέν Τζοσάρ και Μετίν Γεγένογλου διακρίνουν τρεις βασικές συνιστώσες στην ταυτότητα του ΑΚΡ: τον νεοφιλελευθερισμό και τη συνακόλουθη πίστη στη νεωτερικότητα, τον εθνικισμό και αυτό που ονομάζουν «αναβαθμισμένο θρησκευτικό συντηρητισμό». Τα στοιχεία αυτά ασφαλώς δεν αποτελούν ιδιαιτερότητα του ΑΚΡ, αλλά χαρακτηρίζουν όλα τα ανά τον κόσμο νεοφιλελεύθερα κόμματα. Ο θρησκευτικός συντηρητισμός –που οι ιθύνοντες του ΑΚΡ ταυτίζουν με την «τουρκική κουλτούρα»– θέτει στο στόχαστρο τις νομοθετικές και κοινωνικές κατακτήσεις των γυναικών στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα προβάλλοντας την οικογένεια ως κύριο πεδίο δράσης τους. Αυτό ασφαλώς δεν είναι ασυμβίβαστο με την «ευέλικτη» θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας, μια θέση που τους στερεί τα εργασιακά δικαιώματα, τα οποία μέχρι πρότινος τους προσέφερε το κράτος πρόνοιας –ισχνό ούτως ή άλλως στην περίπτωση της Τουρκίας. Κάτι τέτοιο συμβαδίζει απόλυτα με τα επιχειρηματικά συμφέροντα, με τα οποία όλα τα νεοφιλελεύθερα κόμματα –συμπεριλαμβανομένου του ΑΚΡ– ταυτίζονται. Εξ ου και η μείωση της καταγεγραμμένης γυναικείας εργασίας στην Τουρκία τα τελευταία χρόνια που συμπορεύεται με την αύξηση της μαύρης εργασίας, όπου οι γυναίκες υπεραντιπροσωπεύονται. Υπ' αυτούς τους όρους προωθείται η γυναικεία εργασία στο όνομα της οικονομικής ανάπτυξης. Οι συγγραφείς, λοιπόν, πολύ εύστοχα διατυπώνουν τον όρο «νεοφιλελεύθερη πατριαρχία», ως βασική συνθήκη ένταξης των γυναικών στην παραγωγική διαδικασία και γενικότερα στο δημόσιο χώρο.⁴⁸

Όλα αυτά αποτελούν βασικά συστατικά του ευρωπαϊκού προφίλ του ΑΚΡ, στη βάση του οποίου το κόμμα διεκδίκησε και πέτυχε την πολιτική πρωτοκαθεδρία. Ο ευρω-

παϊκός, όμως, προσανατολισμός του και οι συνεπακόλουθες δημοκρατικές δεσμεύσεις, στα πλαίσια μάλιστα του στόχου της απαλλαγής από το κεμαλικό κατεστημένο, απαιτούσαν μια αναδιαπραγμάτευση με το κοινωνικό σώμα και με τη νεότευκτη για την Τουρκία κοινωνία των πολιτών, συμπεριλαμβανομένου βέβαια και του φεμινιστικού κινήματος. Η αναδιαπραγμάτευση αυτή ήταν απαραίτητη προκειμένου να νομιμοποιήσει το ΑΚΡ σε εκείνους την πολιτική του παρουσία ως εκέγγυο δημοκρατίας και ευρωπαϊκότητας. Εξ ου και οι πρωτοβουλίες που προαναφέρθηκαν για την αναβάθμιση της θέσης των γυναικών. Ταυτόχρονα όμως, και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, το ΑΚΡ επεδίωξε με αυτόν τον τρόπο να νομιμοποιήσει την εξαρτημένη θέση των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και στην οικογένεια. Έτσι, οι παραπάνω πρωτοβουλίες συμβαδίζουν με πλήθος συντηρητικών δηλώσεων και κινήσεων, καθώς και με το επαναλαμβανόμενο μοτίβο ότι οι γυναίκες επιθυμούν να απέχουν από την πολιτική και ότι πρέπει να εισαχθούν σε αυτή υπό την πατρική καθοδήγηση του κόμματος, με τους όρους που αυτό θέτει. Από αυτή την άποψη, δεν είναι τυχαίο ότι οι γυναίκες, παρά την αυξημένη κοινοβουλευτική τους εκπροσώπηση, εξακολουθούν να παραμένουν μακριά από τα κέντρα λήψης αποφάσεων του κόμματος και οι λιγοστές υπουργοί έχουν αναλάβει κατά καιρούς τα χαρτοφυλάκια Γυναικείων Θεμάτων και Οικογενείας ή Παιδείας, που για μια φορά ακόμη θεωρούνται προέκταση του γυναικείου οικογενειακού ρόλου. Το τωρινό μάλιστα υπουργικό συμβούλιο δεν περιλαμβάνει παρά μια μόνο γυναίκα, τη Φατμά Σαχίν, υπουργό Θεμάτων Οικογενείας και Κοινωνικής Πολιτικής. Η χαμηλή συμμετοχή των γυναικών στα πολιτικά κέντρα συμπεριλαμβάνει και την τοπική αυτοδιοίκηση. Ενδεικτικά, στις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2004, τα ποσοστά των γυναικών που αναδείχτηκαν στο αξίωμα του δημάρχου, του νομαρχιακού συμβούλου και του δημοτικού συμβούλου ανέρχονται στο 0,56%, στο 1,75% και στο 2,32% αντίστοιχα. Σε εκείνες του 2009, τα αντίστοιχα ποσοστά εξελίσσονται σε 0,91%, 3,25% και 4,21%.⁴⁹ Από αυτή την άποψη, η συνολική αποτίμηση της βοήθειας του γυναικείου τμήματος του κόμματος, όπως άλλωστε και αυτών των υπολοίπων κομμάτων, δεν είναι ιδιαίτερα θετική, εφόσον με τις παραδοσιακά «γυναικείες» δραστηριότητες που αναπτύσσει (επισκέψεις, φιλανθρωπική δραστηριότητα κλπ.) αδυνατεί να θέσει το θέμα της χαμηλής πολιτικής συμμετοχής των γυναικών και πολύ περισσότερο να την ενισχύσει. Μάλιστα, τελευταίες έρευνες έχουν δείξει ότι τα μέλη των γυναικείων τμημάτων των κομμάτων ουσιαστικά αποδέχονται κατά κανόνα την ανδρική κυριαρχία στην πολιτική, ακόμη και όταν διατείνονται ότι την απορρίπτουν.⁵⁰

Εξέλιξη της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης των γυναικών στην Τουρκία

Έτος εκλογών	Συνολικός αριθμός βουλευτών	Αριθμός γυναικών βουλευτών	Ποσοστό γυναικών βουλευτών
1935/6	395	18	4,6%
1939	400	15	3,8%
1943	435	16	3,7%
1946	455	9	1,9%
1950	487	3	0,6%
1954	535	4	0,7%
1957	610	8	1,3%
1961	450	3	0,7%
1965	450	8	1,8%
1969	450	5	1,1%
1973	450	6	1,3%
1977	450	4	0,8%
1983	400	12	3%
1987	450	6	1,3%
1991	450	8	1,8%
1995	550	13	2,4%
1999	550	22	4%
2002	550	24	4,4%
2007	550	50	9,1%
2011	548	79	14,41%

Πηγές: Önceki Milletvekillerimiz, ό.π.; Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Da İlimi ό.π.
http://tr.wikipedia.org/wiki/1995_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri (πρόσβαση: 18.9.2013)· Nedret Çalır, *Kadının Siyasal Ya ama Katılımı ve Kota Uygulamaları* [Η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική ζωή και η εφαρμογή των ποσοτώσεων], Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi 3/4 (2011), σ. 56-79.

Εν είδει συμπεράσματος

Η κληρονομιά του οθωμανικού και του τουρκικού εκσυγχρονισμού, όπως και η εξέλιξη της πολιτικής κουλτούρας στην Τουρκία, έχουν δημιουργήσει μια ευαισθησία σε σημαντική μερίδα της κοινής γνώμης στη χώρα απέναντι στα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών, οδηγώντας, σε διάφορες ιστορικές συγκυρίες, σε κινητοποιήσεις από τα κάτω για αυτά, τόσο στο φιλοκοσμικό, όσο και στο ισλαμιστικό στρατόπεδο. Έτσι όμως, αφενός μεν τα ούτως ή άλλως ρευστά όρια μεταξύ των δύο αυτών χώρων σχετικοποιούνται ακόμη περισσότερο και αφετέρου τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών γίνονται προνομιακό πεδίο για την εκφορά ενός εκσυγχρονιστικού πολιτικού λόγου και τη συγκρότηση ενός αντίστοιχου πολιτικού προφίλ ως στοιχείου εσωτερικής και διεθνούς νομιμοποίησης. Η συνέχεια μεταξύ της κεμαλικής πολιτικής και εκείνης του AKP είναι εντυπωσιακή, τόσο από αυτή την άποψη όσο και από εκείνη του πατερναλιστικού ελέγχου της πολιτικής δράσης

των γυναικών, ώστε αυτή να μην ξεπερνά κάποια «επιτρεπτά» όρια.

Από την άλλη πλευρά, οι μεγαλειώδεις κινητοποιήσεις που συγκλόνισαν ολόκληρη την Τουρκία στις αρχές του φετινού καλοκαιριού μάς βοηθούν να μετατοπίσουμε το βλέμμα μας από τη «μεγάλη πολιτική» στις «δυνάμεις που δημιουργούνται μέσα από καθημερινές μάχες». ⁵¹ Διευρύναν και εξακολουθούν να διευρύνουν την έννοια της πολιτικής συμμετοχής μέσα από τα forums που συνεχίζονται, μέχρι τη στιγμή που γράφεται αυτό το κείμενο. Οι γυναίκες και τα ζητήματα που τις αφορούν διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο και σε αυτή τη διαδικασία. Κάτι τέτοιο δημιουργεί την ελπίδα ότι οι νέες μορφές πολιτικής συμμετοχής που αναδύονται θα ανοίξουν τον δρόμο για την υπέρβαση των αποκλεισμών των γυναικών από τον πολιτικό βίο που δημιούργησε ή άφησε ανέγγιχτους η «μεγάλη πολιτική».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Νέοι Οθωμανοί: εκσυγχρονιστές Οθωμανοί διανοούμενοι που όμως ασκούσαν οξεία κριτική στην πορεία των Μεταρρυθμίσεων και την αυταρχική σουλτανική εξουσία. Συγκροτήθηκαν σε μυστική οργάνωση το 1865 και επιδίωξαν την αναγέννηση της αυτοκρατορίας στη βάση τόσο των «αυθεντικών» ισλαμικών παραδόσεων, όσο και του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού. Ζιγιά Γκιόκαλπ (1876-1924): από τους κύριους θεωρητικούς του τουρκικού εθνικισμού, μέντορας του Ατατούρκ. Για τις θέσεις του σχετικά με το γυναικείο ζήτημα βλ. K. E. Fleming, «Women as Preservers of the Past: Ziya Gökalp and Women's Reform», στο Zehra F. Arat (επιμ.), *Deconstructing Images of "the Turkish Woman"*, Palgrave, N. Υόρκη 2000, σ. 127-128.
- 2 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* [Οθωμανικό γυναικείο κίνημα], Metis Yayınları, Κωνσταντινούπολη 1996, σ. 311.
- 3 İrin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat* [Γυναίκες και πολιτική/κοινωνική ζωή], Birikim Yayınları, Κωνσταντινούπολη 1982, σ. 213, 215-216. Οι διατάξεις του 1930 και του 1934 προβλέπουν για τις γυναίκες το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλεγείν στις δημοτικές και στις βουλευτικές εκλογές αντίστοιχα.
- 4 Yaprak Zihniolu, *Kadinsız İnkılap. Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Firkası, Kadın Birli i* [Επανάσταση χωρίς γυναίκες. Η Νεζίχέ Μουχιντίν, το Λαϊκό Κόμμα Γυναικών και η Ένωση Γυναικών], Metis Yayınları, Κωνσταντινούπολη 1993, σ. 158-165, 234-257.
- 5 Mustafa Çadır, *Kadının Siyasal Ya ama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü (TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Partiler Ba lamında Ankara li Örne i)*, [Ο ρόλος των γυναικείων τμημάτων των πολιτικών κομμάτων στη συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική ζωή] Uzmanlık Tezi, T.C. Ba bakanlık, Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü, Άγκυρα 2011, σ. 36.
- 6 Ayten Sezer, «Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalı maları» [Οι πρώτες γυναίκες βουλευτές στην Τουρκία και το κοινοβουλευτικό τους έργο], στο <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/arsiv/kadin.htm>, 2005 (πρόσβαση: 14.8.2013), σ. 3-4.
- 7 Αυτ., σ. 5-6.
- 8 Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal*, ό.π., σ. 215-216.
- 9 Ay e Güne Ayata / Özlem Gölgelio lu, «Firsat E itli i mi Sonuçta E itlik mi? 2000'li Yıllarda Kadın Kotası Tartışmaları» [Ισοότητα στις ευκαιρίες ή στο αποτέλεσμα; Συζητήσεις για τις ποσοτώσεις υπέρ των γυναικών τη δεκαετία του 2000], στο Hülya Du-

- rudo an / Fatos Gök en κ.ά. (επιμ.), *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Calı maları. E itsizlikler Mücadeleler, Kazanımlar* [Μελέτες για το κοινωνικό φύλο στην Τουρκία. Ανισότητες, αγώνες, κατακτήσεις], Κοç Üniversitesi Yayınları, Κωνσταντινούπολη 2010, σ. 147.
- 10 Στις εκλογές του 1954 εκλέγονται τέσσερις γυναίκες βουλευτές (ποσοστό 0,7%) και σε εκείνες του 1957 οκτώ (ποσοστό 1,3%), Gürsel Yaktıl O uz (επιμ.), *Toplumsal Ya amda Kadın* [Η γυναίκα στην κοινωνική ζωή], Anadolu Üniversitesi, Εσκήσεχιρ 2009, σ. 120· Güne Ayata / Gölgelio lu, «Fırsat E itli i», *ό.π.*
 - 11 Güne Ayata / Gölgelio lu, «Fırsat E itli i», *ό.π.* Çadır, *Kadının Siyasal Ya ama*, *ό.π.*, σ. 39.
 - 12 Yesim Arat, «Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin De i en Siyasal Roller: 1934-1980» [Οι μεταβαλλόμενοι πολιτικοί ρόλοι των γυναικών βουλευτών στην Τουρκία: 1934-1980], *Ekonomi ve dari Bilimler Dergisi I* (1987), σ. 259.
 - 13 «Önceki Milletvekilerimiz» [Οι παλαιότεροι βουλευτές μας], στο <http://chpkadin.chp.org.tr/chp-kadin-kollari-tarihi/oncelki-milletvekillerimiz/> (πρόσβαση: 17.9.2013). Επίσης, έξι γυναίκες (σε σύνολο 150 γερουσιαστών) εκλέχτηκαν στη Γερουσία το 1961 και τέσσερις (σε σύνολο 15 γερουσιαστών) τοποθετήθηκαν στο σώμα αυτό από την Πρωθυπουργία.
 - 14 Fatmagül Berktaş, «Türkiye Solu' nun Kadına Bakı ı: Degi en Bir ey Var mı?» [Η ματιά της τουρκικής αριστεράς απέναντι στη γυναίκα: υπάρχει κάτι που αλλάζει;], στο irin Tekeli (επιμ.), *Kadın Bakı Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar* [Οι γυναίκες στην Τουρκία της δεκαετίας του 1980 από τη δική τους σκοπιά], İleti im Yayınları, Κωνσταντινούπολη 1993, σ. 282.
 - 15 Ay e Güne Ayata, «Türkiye'de Kadının Siyasete Katılımı» [Η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική ζωή της Τουρκίας] (επιμ.), *Kadın Bakı Açısından*, *ό.π.*, σ. 262.
 - 16 *Αυτ.*, σ. 269.
 - 17 Çadır, *Kadının Siyasal Ya ama*, *ό.π.*, σ. 54.
 - 18 irin Tekeli, «1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar» [Οι γυναίκες στην Τουρκία τη δεκαετία του 1980], στο Tekeli (επιμ.), *Kadın Bakı Açısından*, *ό.π.*, σ. 21-24.
 - 19 *Αυτ.*, σ. 26-27.
 - 20 «Önceki Milletvekillerimiz», *ό.π.* Çadır, *Kadının Siyasal Ya ama*, *ό.π.*, σ. 39.
 - 21 «Önceki Milletvekillerimiz», *ό.π.*
 - 22 Güne Ayata / Gölgelio lu, «Fırsat E itli i», *ό.π.*, σ. 147. Στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να εντάξουμε κάποιες θεσμικές εξελίξεις, όπως η ίδρυση του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου για την Πολιτική στα Γυναίκαία Θέματα (Kadına Yönelik Politikalar Danı ma Kurulu) το 1987 και της Γενικής Διεύθυνσης Ερευνών για Οικογενειακά και Κοινωνικά θέματα (Aile ve Sosyal Ara tırmalar Genel Müdürlü ü) το 1989.
 - 23 «Önceki Milletvekillerimiz», *ό.π.*
 - 24 Güne Ayata, «Türkiye'de Kadının», *ό.π.*, σ. 264-267, 277.
 - 25 Είναι από αυτή την άποψη χαρακτηριστικό ότι ήδη από το 1930 η Λατιφέ Μπεκίρ, από τα πρώτα γυναίκαία μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου της Κωνσταντινούπολης τη χρονιά αυτή και από τις πρώτες γυναίκες βουλευτές της Τουρκίας μετέπειτα, χαρακτήρισε την τοπική αυτοδιοίκηση «διευρυμένο νοικοκυριό»: Huriye Yıldırım, «Yerel Yönetimlerde Kadının Siyasi Temsil Yetersizli i» [Η ανεπάρκεια της πολιτικής εκπροσώπησης των γυναικών στην τοπική αυτοδιοίκηση], *Akademik Perspektif*, <http://akademik-perspektif.com/2013/03/08/kadının-siyasi-temsil-yetersizligi/> (πρόσβαση: 17.9.2013)· Ay egül Yaraman, *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili* [Η πολιτική εκπροσώπηση των γυναικών στην Τουρκία], Ba lam Yayınları, Άγκυρα 1999, σ. 44.
 - 26 Güne Ayata, «Türkiye'de Kadının», *ό.π.*, σ. 270-271.
 - 27 Berktaş, «Türkiye Solu' nun», *ό.π.*, σ. 284.
 - 28 Sabri Sarayı, «Turkey's Islamist Challenge», *The Middle East Quarterly* III/3 (1996), σ. 38.
 - 29 Sibel Eraslan, «Refahlı Kadın Tecrübesi» [Το πείραμα των γυναικών του Κόμματος της Ευημερίας], στο Yıldız Ramazano lu (επιμ.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönü ümü* [Ιστορικός μετασχηματισμός της θέσης των γυναικών από την Οθωμανική περίοδο στη Δημοκρατία], Pınar, Κωνσταντινούπολη 2000, σ. 214.
 - 30 Jenny B.White, «The Islamist Paradox», στο Deniz Kandiyoti / Ay e Saktanber (επιμ.), *Fragments of Culture. The Everyday of Modern Turkey*, I.B. Tauris, Λονδίνο-N. Υόρκη 2002, σ. 211.
 - 31 Για το αποτέλεσμα των εκλογών του 1995, βλ. http://tr.wikipedia.org/wiki/1995_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri (πρόσβαση: 18/9/2013). Για τον αριθμό των γυναικών βουλευτών ανά κόμμα, βλ. «Önceki Milletvekillerimiz», *ό.π.*
 - 32 Çadır, *Kadının Siyasal Ya ama*, *ό.π.*, σ. 38. Το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας είχε ιδρύσει την εθελοντική οργάνωση Türk Kadınıni Destekleme ve Tanıtma Vakfı [Ίδρυμα Υποστήριξης και Προβολής της Τούρκισσας Γυναίκαας].
 - 33 Hayat Kabasakal, «A Profile of Top Women Managers in Turkey» στο Arat (επιμ.), *Deconstructing Images*, *ό.π.*, σ. 230. Από την άλλη πλευρά έχει υποστηριχθεί ότι η θέση της Τσιλέρ ως πρωθυπουργού δημιούργησε νέα γυναικεία πρότυπα, τα οποία τα πολιτικά κόμματα όφειλαν να λάβουν υπόψη· Çadır, *Kadının Siyasal Ya ama*, *ό.π.*, σ. 38.
 - 34 «Önceki Milletvekillerimiz», *ό.π.*
 - 35 Βλ. <http://www.ka-der.org.tr/tr-TR/Page/Show/285/kader-hak-kinda.html> (πρόσβαση: 19.9.2013).
 - 36 Ye im Arat, *Political Islam in Turkey and Women's Organizations*, TESEV, Κωνσταντινούπολη 1999, σ. 15· Zeyneb Çalıyan mi iker, *The Changing Nature of Islamism in Turkey: A Comparison of Erbakan and Erdoğan*, M.A. Thesis, Department of Political Science and Public Administration, Bilkent University, Άγκυρα 2002, σ. 30, 50-51.
 - 37 Για τον ρόλο αυτό βλ. ενδεικτικά, Nilüfer Göle, *Modern Mahrem. Medeniyet ve Örtünme* [Το σύγχρονο απόκρυφο. Πολιτισμός και γυναικεία κάλυψη], Metis Yayınları, Κωνσταντινούπολη 1991· Ay e Saktanber, *Living Islam: Women, Religion and Politicisation of Culture in Turkey*, I.B. Tauris, Λονδίνο 2007.
 - 38 Çalıyan mi iker, *The Changing Nature*, *ό.π.*, σ. 51· Eraslan, «Refahlı Kadın Tecrübesi», *ό.π.*, σ. 233.
 - 39 «Önceki Milletvekillerimiz», *ό.π.*· Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Da ılımı [Κατανομή των βουλευτών στη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση], στο http://www.tbmm.gov.tr/develop/owal/milletvekillerimiz_sd.dagilim (πρόσβαση: 24.9.2013).
 - 40 Ay e Güne Ayata / Fatma Tütüncü, «Party Politics of the AKP (2002-2007) and the Predicaments of Women at the Intersection of the Westernist, Islamist and Feminist Discourses in Turkey», *British Journal of Middle Eastern Studies* 35/3 (2008), σ. 373-374.
 - 41 Πρόκειται για δήλωση της βουλευτή Σμύρνης και εκ των αντιπροέδρων του κόμματος Νιουκχέτ Χοτάρ Γκιουκσέλ σε εκτός ημερήσιας διάταξης ομιλία της στο Κοινοβούλιο, στις 4 Δεκεμβρίου 2003. Βλ. Sosyal ler Ba kanı Prof. Dr. Nükhet Hotar Göksel: Kadınlar siyasette daha çok yer almalı [καθ. δρ. Nükhet Hotar Göksel, Επικεφαλής Τμήματος Κοινωνικών Υποθέσεων: Οι γυναίκες πρέπει να συμμετέχουν περισσότερο στην πολιτική], στο <http://www.akparti.org.tr/mobil/haberler/sosyal-isler-baskani-prof-dr-nukhet-hotar-gokselkadınlar-siyasette-daha-cok/> 1630 (πρόσβαση: 28.9.2013).

- 42 Güne Ayata / Tütüncü, «Party Politics of the AKP», *ό.π.*, σ. 375.
- 43 Ay egül Yaraman, «Kadınlar Vitrinde bile Yok: 2002 Genel Seçimlerinde Kadınların Siyasal Temsili Açısından Basın Gündemi» [Οι γυναίκες δεν είναι ούτε καν στη βιτρίνα: η αντιμετώπιση της γυναικείας πολιτικής εκπροσώπησης από τον τύπο, με αφορμή τις βουλευτικές εκλογές του 2002], στο Ay egül Yaraman (επιμ.), *Kadın Ya antıları* [Γυναικεία βιώματα], Ba lam Yayınları, Κωνσταντινούπολη 2003, σ. 137-138· Güne Ayata / Gölgelio lu, «Fırsat E itli i», *ό.π.*, σ. 151.
- 44 Güne Ayata / Tütüncü, «Party Politics of the AKP», *ό.π.*, σ. 375.
- 45 Hülya Gülbahar, «Ba bakan Kadınları Dikkatle Dinledi Her Türü Öneriyi Reddedti» [Ο πρωθυπουργός άκουσε προσεκτικά τις γυναίκες και απέρριψε κάθε είδους πρότασή τους], *Uçan Süpürge Haber Ar ivi* 25.7.2010, στο http://www.ucansupurge.org/index.php?option=com_content&view=article&id=835:basbakan-kadinlari-dikkatle-dinledi-her-turlu-oneriyi-reddetti&catid=51:diger&Itemid=115 (πρόσβαση: 24.9.2013).
- 46 KA.DER. 7. Ola an Genel Kurulu Faaliyet Raporu/ 8. Ola an Genel Kurulu Faaliyet Raporu [KA.DER. 7ος/8ος τακτικός απολογισμός δραστηριοτήτων του Γενικού Συμβουλίου], στα <http://cms2.kader.org.tr/images/file/7.GenelKurulfaaliyetraporu.pdf> και http://cms2.kader.org.tr/images/file/8.Genel_Kurul_Faaliyet_Raporu.pdf, αντίστοιχα (πρόσβαση: 21.9.2013).
- 47 Uçan Süpürge 2009 Kadın Takvimi [Ιπτάμενη σκούπα: γυναικείο ημερολόγιο του 2009], στο <http://www.anneoluncaanladim.com/cadica/1544/ucan-supurge-2009-kadin-takvimi> (πρόσβαση: 21.9.2013).
- 48 Simten Co ar / Metin Ye eno lu, «New Grounds for Patriarchy in Turkey? Gender Policy in the Age of AKP», *South European Society and Politics* 16/4 (2011), σ. 555-573.
- 49 Çadır, *Kadının Siyasal Ya ama*, *ό.π.*, σ. 42-44.
- 50 *Αυτ.*, σ. IV, 103.
- 51 Νικόλας Κοσμάτοπουλος, «Κυβερνησιμότητα της κρίσης και των κοινών στη νέα Μεσόγειο», *Η Αυγή*, 22.9.2013.

Εκδόσεις Κριτική

νέα κυκλοφορία

Κείμενα:

Γιάνης Βαρουφάκης, Ρουμπίνη Γρώπα, Νικηφόρος Διαμαντούρος, Θάλεια Δραγώνα, Σταύρος Ζουμπουλάκης, Γιώργος Κατρούγκαλος, Χαρά Κούκη, Μάνος Ματσαγγάνης, Μαρία Πετμεζίδου, Ιωάννης Α. Τασόπουλος, Άννα Τριανταφυλλίδου, Λουκάς Τσούκαλης

Άννα Τριανταφυλλίδου, Ρουμπίνη Γρώπα, Χαρά Κούκη (επιμ.)

Ελληνική κρίση και ευρωπαϊκή νεωτερικότητα

Πώς εξηγείται η παρούσα κρίση; Φταίνε οι εθνικές μας παθογένειες, η ιστορία της χώρας και ο ανεπαρκής εκσυγχρονισμός της; Ή μήπως είναι προϊόν μιας ευρύτερης κρίσης που περνάει η ευρωπαϊκή νεωτερικότητα; Σκοπός του βιβλίου δεν είναι να δώσει απόλυτες απαντήσεις, αλλά να προκαλέσει μια συζήτηση πάνω σε τέσσερις κεντρικές διαστάσεις της κρίσης, παρουσιάζοντας αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με την οικονομία, τη νομική και πολιτική κουλτούρα, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας και τη θέση της θρησκείας στη σύγχρονη κοινωνία.

Στην αγοράία αντιπαράθεση συνθημάτων και ανέξοδων χαρακτηρισμών, ο συλλογικός αυτός τόμος ευνοεί τα επιχειρήματα και τον ανταγωνισμό των ιδεών. Προωθεί έτσι τις αποχρώσεις και, κάπου κάπου, δίνει και πρακτικές απαντήσεις στα «βασικά». Δεν είναι λίγο!

Ν. Κ. Αλιβιζάτος
Καθηγητής Συναγματικού Δικαίου,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ποια είναι η σχέση κρίσης και νεωτερικότητας; Όσα συμβαίνουν στην Ελλάδα είναι καρπός μιας «ανολοκλήρωτης» νεωτερικότητας και ενός πολιτισμικού «δυσισμού» από τα οποία «πάσχει» η χώρα; Ή μήπως είναι φαινόμενα της ίδιας της κρίσης της νεωτερικότητας; Ο διάλογος που επιχειρεί το βιβλίο τούτο είναι μια δοκιμασία της σχέσης μεταξύ λόγου και εξουσίας.

Αντώνης Λιάκος
Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών